

АМАЛИЙ МАШГУЛОТЛАРНИ БАЖАРИШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

1- amaliy mashg`ulot

Til va tilshunoslikdan umumiy ma'lumot.

Til-ijtimoiy hodisa.

Dars maqsadi: Talabalarda tilshunoslikning o`rganish ob'ektlari, turlari to`g`risida umumiy tushuncha hosil qilish.

Tayanch tushunchalar:geniologik tasnif, morfologik tasnif, areal tasnif,funksional tasnif, amorf tillar, aglutinativ tillar, felektiv tillar, polisintetik tillar.

Kerakli jihoz va materiallar: ruchka,qalam,o`chirg`ich

IDENTIV O`QUV MAQSADLARI:

1. Tilshunoslik va uning turlarini aytib beradi.
2. Til ijtimoiy hodisa sifatida izohlaydi.
3. Milliy til va uning tarkibini ko`rsatib beradi.
4. Tilning tuzilishi va tilshunoslik bo`limlari tavsiflaydi.
5. Tillarning tasnif qiladi.

Takrorlash va mavzuning o`zlashtirilganini tekshirish uchun savollar

1. Tilshunoslik fani nimalarni o`rganadi?
2. Tilshunoslik fanining qanday turlari bor va ular o`zaro qanday farqlanadi?
3. Nima uchun til ijtimoiy hodisa sanaladi?
4. "Jamiyatsiz til, tilsiz jamiyat bo`lishi mumkin emas", degan fikrni qanday izohlaysiz?
5. Tilning tarkibiy qismlari deganda nimalar nazarda tutiladi?
8. Milliy til nima va uning tarkibiga nimalar kiradi?
9. Shevalar adabiy tildan qaysi jihatlariga ko`ra farqlanadi?
10. O`zbek tilida qanday lahjalar mavjud va ular qanday belgilarga ega?
11. Tilshunoslikda tillarning qanday tasniflari mavjud?
12. Tillarning geneologik tasniflanishiga ko`ra yer yuzida qanday til oilalari bor?
13. Oltoy tillar oilasi va turkiy tillar guruhi haqida nimalarni bilasiz?
14. Morfologik tasnif bo`yicha bo`lingan amorf va agglyutinativ tillar guruhlari haqida qanday ma'lumotlarni bilasiz?
15. Flektiv va polisintetik tillar haqida nimalarni bilasiz?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Shevalar adabiy tildan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?

A) fonetik B) leksik C) grammatik D) fonetik, leksik va grammatik

2. Adabiy tilning qanday shakli bor?

A) xalq shevalari va adabiy til B) og`zaki adabiy til va yozma adabiy til C) so`zlashuv uslubi va kitobiy uslub D) so`zlashuv, ilmiy, rasmiy va badiiy uslublar

3. Tilshunoslikda lahja atamasi qanday tushunchani anglatadi?

A) ma'lum shevaning kichik bir qismi B) bir-biriga yaqin bo`lgan shevalar yig`indisi C) sheva atamasining sinonimi sifatida ishlatiladi D) xalq tilining ma'lum bir me`yorlarga keltirilgan shakli

4. Qaysi qatorda adabiy tilning yozma shakliga xos xususiyat noto`g`ri ifodalangan?

A) Yozma nutq kishilar orasidagi bevosita aloqa vositasi hisoblanadi B) yozma shaklda orfografik va tinish belgilariga oid qonun-qoidalarga amal qilinadi C) yozma shakl og`zaki shaklga qaraganda til taraqqiyotining keyingi bosqichlarida joriy qilingan D) yozma shakl uchun masofa va zamonning ahamiyati yo`q

5. Hozirgi o`zbek adabiy tili uchun qaysi lahjaga kiradigan shevalar asos qilib olingan?

A) qarluq lahjasi B) qipchoq lahjasi C) o`g`uz lahjasi
D) qarluq va qipchoq lahjalari

2- amaliy mashg'ulot:

FONETIKA VA UNING MAQSAD VA VAZIFALARI, TURLARI.

Dars maqsadi: Talabalarda fonetikaning o'rganish ob'ektlari, turlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil qilish.

Tayanch tushunchalar: fonetika, fonologiya, akustika, artikulyatsiya, segment birlik, supersegment birlik, fonetik birlik.

Kerakli jihoz va materiallar: ruchka, qalam, o'chirg'ich

IDENTIV O'QUV MAQSADLARI:

1. Fonetika, uning o'rganish ob'ektlari, maqsad vazifalari, turlari to'g'risida umumiy ma'lumot beradi.
2. Nutq tovushlari va ular bilan bog'liq hodisalarning ko'p qirrali murakkab xususiyatlar ekanligini izohlaydi.
3. Fonetika va uning turlari ifodalangan javobni topa oladi.
4. Fonetikaning turlari bo'linib ketishining sababini ilmiy asoslab beradi.
5. O'rganish sohasi va vazifalariga ko'ra fonetika turlarini aytib beradi.
6. Fonologiya haqida tushuncha beradi.
7. Sub'yektiv va ob'yektiv metodlar haqida tushuncha beradi.

ISHNI BAJARISH TARTIBI:

1. Nutq tovushlari va ular bilan bog'liq hodisalarning ko'p qirrali murakkab xususiyatlar ekanligini izohlaydi.
2. Tovushlarning tildagi funktsional (vazifa) tomonlarini o'rganish bo'limi- segmental fonologiya yoki fonemika, fonematika haqida ma'lumot beradi.
Bo'g'in, urg'u va intonatsiyaning funktsional alomatlarining xususiyatlarini o'rganish sohasi supersegmental fonologiya yoki prosodika haqida ma'lumot beradi.
4. Fonetikaning turlarga bo'linib ketishi sababini ilmiy asoslab beradi.
5. Fonologiya haqida tushuncha beradi.
6. Sub'yektiv va ob'yektiv metodlar haqida tushuncha beradi.

Takrorlash va mavzuni o'zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Fonetika nimani o'rganadi?
2. Tovush va fonemaning farqini ayting.
3. Fonologiya haqida nimalarni bilasiz?
4. Fonema qanday belgilarga ega?
5. Fonetik akustika haqida qanday ma'lumotga egasiz?
6. Nutq tovushlari artikulyatsiyasi deganda nimani tushunasiz?
7. Nutq a'zolarining vazifalari nimalardan iborat?
8. O'zbek tilining fonetik vositalariga nimalar kiradi?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Fonetika o'rganadigan masalalar noto'g'ri berilgan javobni toping.

A) nutq tovushlarining hosil bo'lishi B) urg'u, bo'g'in, ohang C) nutq tovushlarining turlari, o'zgarishi D) nutq tovushlarining so'z ma'nolarini ajratishdagi roli.

2. Fonetika bo'limida tovushlarning qaysi tomoni o'rganiladi?

A) lingvistik xususiyatlari B) ijtimoiy mohiyati C) fizik-akustik xususiyatlari D) ma'no farqlash xususiyatlari

3. Fonologiya bo'limida tovushlarning qaysi tomoni o'rganiladi?

A) qay tarzda hosil bo'lishi B) sifat tomonlari C) kuchi va cho'ziqligi D) ma'no farqlash xususiyatlari.

4. Tovushning xususiyatlari noto'g'ri berilgan javobni toping.

A) so'z va qo'shimchalar bir-birlaridan tovushlari bilan farq qiladi B) har qanday so'z tovushlardan tashkil topadi C) nutqning eng kichik bo'linmas ma'noli qismi D) birchasi to'g'ri.

Kerakli adabiyotlar:

1. A. A. Abduazizov. Tilshunoslikka kirish. 1-qism. Fonetika va fonologiya. Toshkent. Universitet, 1999 yil. 6-8-betlar
2. U. Tursunov, J. Muxtorov, Sh. Raxmatullayev, Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. O'zbekiston 1992 yil. 12-34 betlar.
3. A. Sodiqov. A. Abduazizov, M. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1981 yil, 72-92 betlar.

3- Amaliy mashg'ulot

Artikulyatsion va akustik fonetika.

Dars maqsadi: Talabalarda nutq tovushlarining talaffuz xususiyatlari, bunda nutq a'zolarining ishtiroki to'g'risida aniq tushuncha hosil qilish.

Tayanch tushunchalar:

Fonema – so'zlar, morfemalar va grammatik shakllarning tovush qobig'ini, binobarin, ma'nolarini ham farqlash uchun xizmat qiladigan eng kichik segment birlik.

Fonemalarning differentsial belgilari - o'zaro qarama-qarshi qo'yilayotgan ikki fonemaning farqlanadigan belgilari.

Fonemalarning integral belgilari - o'zaro qarama- qarshi qo'yilayotgan ikki fonemaning farqlanmaydigan belgilari.

Artikulyatsiya o'rni - talaffuzda ishtirok etuvchi asosiy nutq a'zosi yoki shu a'zoning faol ishtirok etayotgan qismi.

Artikulyatsiya usuli – nutq a'zolari hosil qilgan to'siqdan havo oqimining portlab, sirg'alib yoki titrab o't

Kerakli jihoz va materiallar: ruchka, qalam, o'chirg'ich

IDENTIV O`QUV MAQSADLARI:

1. Artikulyatsion fonetika haqida umumiy tushuncha beradi.
2. Nutq tovushlari nima ekanligini aytib beradi.
3. Nutq tovushlarining talaffuzi bilan bog'liq hodisalarni tavsiflaydi.
4. Nutq a'zolarini tasniflaydi va tavsiflaydi.
5. Faol va passiv nutq a'zolarini topib beradi.
6. Nutq a'zolarining harakat tarzi, uning amalga oshirilishini tasvirlaydi.

ISHNI BAJARISH TARTIBI:

1. Artikulyatsion fonetika haqida umumiy tushuncha beradi.
2. Nutq tovushlari va nutq tovushlarining talaffuzi bilan bog'liq hodisalarni tavsiflaydi.

Takrorlash va mavzuni o'zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Товушнинг физик-акустик табиатига нималар киради?
2. Товушнинг баландлиги нима?
3. Товушнинг баландлиги нима билан ўлчанади?
4. Товушнинг баланд-паст тарзда тўлқинланиши нимани ҳосил қилади?
5. Мелодика нима? Унинг нутқда қандай аҳамияти бор?
6. Мураккаб товушни қандай тушунасиз?
7. Товуш кучи нима? У қандай ўлчов бирлиги билан белгиланади?
8. Товуш кучининг тил ва нутқда қандай аҳамияти бор?
9. Товуш тембрини қандай тушунасиз?
10. Формант нима? У қандай аниқланади?
11. Нутқ аппаратларидан қайсилари резонаторлик (акустик филтрлик) функциясини бажаради?

- 12.Товуш тембри воситасида нималар фарқланади?
- 13.Товуш чўзиқлиги нима? Унинг қандай турлари бор?
- 14.Фонологик ва фонетик чўзиқликлар нимаси билан фарқланади?
- 15.Товушнинг сифат ва миқдор белгиларига нималар киради?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Fonemaning belgilari noto'g'ri berilgan javobni toping.

A) eshinishi B) aytilishi C) ma'no farqlashi D) tuzilishi.

2. Fonemaning eng muhim belgisi ko'rsatilgan javobni toping.

A) ma'no ajratishi B) akustikasi C) artikulyatsiyasi D) aytilishi va eshinishi.

3. Nutq tovushlarining balandligi nima bilan ta'minlanadi?

A) un paychalarining ko'p tebranishi bilan B) un paychalarining kuchli tebranishi bilan C) un paychalarining past tebranishi bilan D) un paychalarining kam tebranishi bilan

Kerakli adabiyotlar:

1. A. Abduazizov. Tilshunoslikka kirish. 1-qism. Fonetika va fonologiya. Toshkent. Universitet, 1999 yil. 6-8-betlar
2. U. Tursunov, J. Muxtorov, Sh. Raxmatullayev, Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. O'zbekiston 1992 yil. 12-34 betlar.
3. Sodiqov. A. Abduazizov, M. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1981 yil, 72-92 betlar.
4. Jamolxonov X. Fonetika, fonologiya va orfoepiya. Ma'ruzalar matni. 1999,20-23-betlar
5. Mirtojiyev M. O'zbek tili fonetikasi.Toshkent, 1998,3-4-betlar

4-amaliy mashg`ulot

Nutq tovushlarining tasnifi. Unli tovushlar.

Dars maqsadi: Talabalarga nutq tovushining tasnifini, shuningdek unli tovushlar tasnifi haqida tushuncha hosil qilish.

IDENTIV O`QUV MAQSADLARI:

1. Nutq tovushlarining tasnifiy belgilarini aytib beradi.
2. Unli tovushlarning tasnifiy belgilarini izohlaydi.
3. Unli tovushlarni uch tomonlama tasnif qiladi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Nutq tovushlarining tasnifiy belgilarini bajaradi.
2. Unli tovushlarining tasnifini qiladi.
3. Unli tovushlarning tavsifini qiladi.

Takrorlash va mavzuni o`zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Vokalizm nima?
2. O'zbek adabiy tili vokalizmi qaysi fonemalarni o'z ichiga oladi?
3. Unli fonemalar undoshlardan qanday farqlanadi?
4. Unli fonemalar tasnifi nimalarga asoslanadi?
5. Lablarning ishtirokiga ko'ra unli larning turlari?
6. Tilning vertikal (tik) harakatiga ko'ra unli larning turlari?
7. Tilning gorizontal harakatiga ko'ra unli larning turlari?
8. Tasnifga asos bo'lgan qaysi belgilar fonologik xarakterda?
9. qaysi belgi o'z holicha fonologik xususiyatga ega emas?
10. O'zbek tilshunosligida hozirgi o'zbek adabiy tili vokalizmiga oid qanday masalalar munozarali bo'lib qolmoqda?
11. Unli fonemalarning kombinator va pozitsion ottenkalari qanday farqlanadi? Ularning har biri alohida fonema deb qaraladimi?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Nutq tovushlarining balandligi nima bilan ta'minlanadi?

A) un paychalarining ko'p tebranishi bilan B) un paychalarining kuchli tebranishi bilan C) un paychalarining past tebranishi bilan D) un paychalarining kam tebranishi bilan

2. Bir xil tovushlarning turlicha joylashuvidan hosil bo'lgan so'zlar qaysi javobda berilgan?

A) kitob, maktub, maktab B) suvrat, tasvir, tasavvur, musavvir C) uchqur, chuqur, urchuq D) ahhob, habib, muhib.

3. Qaysi javobda markaziy nerv sistemasining vazifasi to'g'ri ko'rsatilgan?

A) nutq a'zolari harakatini yuzaga keltiradi B) nutq a'zolarining harakatini boshqarib turadi C) markaziy nerv sistemasi nutq a'zolari sirasiga kirmaydi D) A,B

5. Qaysi tovushlar talaffuzida havo oqimining yo'nalishi o'zgaradi

A) y, z, s B) m,n,ng C) v, f, r D) sh, j, g'

6. Fonetik vositalar to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping.

A) urg'u, bo'g'in, tovush B) nutq tovushlari vergul, nuqta C) ohang, nutq a'zolari, pauza D) fonemalar, urg'u, ohang

7. Urg'uning vazifasi noto'g'ri ko'rsatilgan javobni belgilang.

A) hózir (ravish) - hozír (sifat) V) qo'llár (a'zo) – qýllar (fe'l) C) nufýz (obro') – nýfus (aholi) D) ko'zlár(a'zo)- kýzlar(fe'l)

8. So'z ma'nosini farqlashda urg'uning qaysi turi ishtirok etadi?

A) logik urg'u B) leksik urg'u C) gap urg'usi D) ma'no urg'usi

5-amaliy mashg'ulot:
Undosh tovushlar tasnifi.

Dars maqsadi: Talabalarga nutq tovushlarining tasnifini o'rgatish.

IDENTIV O'QUV MAQSADLARI :

1. Undosh tovushlarning akustik-artikulyatsion xususiyatlarini izohlaydi.
2. Undosh tovushlarning tasnifini beradi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Undosh tovushlarning akustik-artikulyatsion xususiyatlariga oid mashq bajaradi.
2. Undosh tovushlarining tasnifini bajaradi.

Takrorlash va mavzuni o'zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Konsonantizm nima?
2. Hozirgi o'zbek adabiy tili konsonantizmi qanday undoshlardan tarkib topgan?
3. Tovush fokusi nima? Uning ahamiyati?
4. O'zbek tilining qaysi tovushlari ikki fokusli? Sababi?
5. Undosh fonemalar qaysi belgilar asosida tasnif qilinadi?
6. Artikulyatsiya o'rniga ko'ra undoshlar tasnifi?
7. Artikulyatsiya usuliga ko'ra undoshlar tasnifi?
8. Un paychalari ishtirokiga ko'ra undoshlar tasnifi?
9. Ovoz va shovqin munosabatiga ko'ra undoshlar tasnifi?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Nutq tovushlarining kuchi nimaga bog'liq?

A) un paychalarining tebranish vaqtiga B) un paychalarining tebranish o'rniga C) un paychalarining tebranish amplitudasiga D) un paychalarining tebranish joyiga

2. Nutq a'zolaridan qaysi birining hajmi va shakli nutq tovushlarining tembriga ta'sir qilmaydi?

A) og'iz bo'shlig'ining shakli B) burun bo'shlig'ining hajmi C) bo'g'iz bo'shlig'ining shakli D) tovush paychalarida shovqinning qanday hosil bo'lishi.

3. Nutq tovushlarining un paychalari tebranadigan vaqt bilan o'lchanadigan xususiyati qaysi javobda berilgan?

A) tembri B) cho'ziqligi C) kuchi D) balandligi

4. Qaysi javobda nutq a'zosi nomi noto'g'ri berilgan?

A) o'pka, bronxlar, nafas yo'li B) xalqasimon, piramidasimon, qalqonsimon va nayzasimon tog'aylar, un paychalari C) burun bo'shlig'i, markaziy nerv sistemasi. D) til, tanglay (qattiq va yumshoq), kichik til, lab va tishlar

5. Qaysi nutq a'zosi tovushni kuchaytirib berishga yordam beradi?

A) til B) un paychalari C) og'iz bo'shlig'i D) bo'g'iz bo'shlig'i

3. Qaysi nutq a'zosi ovoz manbasi hisoblanadi?

A) til B) un paychalari C) og'iz bo'shlig'i D) bo'g'iz bo'shlig'i

5-amaliy mashg`ulot

Nutqning fonetik bo`linishi.

Dars maqsadi: Talabalarga nutqning fonetik bo`linishini tushuntiradi.

I d e n t i v o`q u v m a q s a d l a r i :

1. Fonetik birikmalarni sanaydi.
2. Fonetik bo`linish nima ekanligini izohlaydi.
3. Gapni fonetik birliklarga bo`lib beradi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Fonetik bo`linishni gap orqali tahlil qiladi.
2. Bo`g`in va uning turlarini aytib beradi.
3. Intonatsiya va uning qismlarini aniqlaydi.
4. Urg`u va uning turlarini aytadi.

Takrorlash va mavzuni o`zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Urg`u nima? Uning qanday turlari bor?
2. Leksik urg`u nima? Uning qanday turlari bor? Ular o`zaro qanday farq qiladi?
3. Leksik urg`uning qanday amaliy ahamiyati bor?
4. Mantiqiy urg`u nima? U leksik urg`udan qanday farq qiladi?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Bir tovushi bilan farq qiladigan so`zlar berilgan javobni toping.

- A) kalom, qalam, malak B) borlik, borliq, torlik C) jodu, jodi, juda
D) sohib, hisob, solib

2. Tovushlarning ortiqqligi bilan farqlanadigan so`zlar berilgan javobni toping.

- A) adab, abad, odob B) alam, qalam, a`lam C) stol, ustol, ustul
D) mulk, molik, komil.

3. Fonemaning belgilari noto`g`ri berilgan javobni toping.

- A) eshitilishi B) aytilishi C) ma`no farqlashi D) tuzilishi.

4. Fonemaning eng muhim belgisi ko`rsatilgan javobni toping.

- A) ma`no ajratishi B) akustikasi C) artikulyatsiyasi D) aytilishi va eshitilishi.

5. Nutq tovushlarining balandligi nima bilan ta`minlanadi?

- A) un paychalarining ko`p tebranishi bilan B) un paychalarining kuchli tebranishi bilan C) un paychalarining past tebranishi bilan D) un paychalarining kam tebranishi bilan

Kerakli adabiyotlar :

- 1.A. A. Abduazizov. Tilshunoslikka kirish. 1-qism. Fonetika va fonologiya. Toshkent. Universitet, 1999 yil. 5-7
- 2.U. Tursunov, J. Muxtorov, Sh. Raxmatullayev, Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent. O`zbekiston 1992 yil. 8-12 betlar.
- 3.A. Sodiqov. A. Abduazizov, M. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1981 yil, 12-14 betlar.

6-amaliy mashg`ulot

FONOLOGIYA. ASOSIY FONOLOGIK TUSHUNCHALAR. FONOLOGIYA NAZARIYALARI.

Dars maqsadi: talabalarga fonema va fonologik tushunchalar to`g`risida aniq tushuncha hosil qildirish.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Fonemaning uch tomoni va asosiy fonologik terminlarni aytib beradi.
2. Fonema va fonologik tushunchalarni izohlaydi.
3. Fonema va uning variantlarini topib beradi.
4. Fonema va tovushni farqlaydi.

Takrorlash va mavzuni o`zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Fonologiya nimani o`rganadi?
2. Tovush va fonemaning farqini ayting.
3. Fonologiya haqida nimalarni bilasiz?
4. Fonema qanday belgilarga ega?
5. Fonetik akustika haqida qanday ma'lumotga egasiz?
6. Nutq tovushlari artikulyatsiyasi deganda nimani tushunasiz?
7. Nutq a`zolarining vazifalari nimalardan iborat?
8. O`zbek tilining fonetik vositalariga nimalar kiradi?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Fonologiya o`rganadigan masalalar noto`g`ri berilgan javobni toping.

A) nutq tovushlarining hosil bo`lishi B) urg`u, bo`g`in, ohang C) nutq tovushlarining turlari, o`zgarishi D) nutq tovushlarining so`z ma`nolarini ajratishdagi roli.

2. Fonologiya bo`limida tovushlarning qaysi tomoni o`rganiladi?

A) lingvistik xususiyatlari B) ijtimoiy mohiyati C) fizik-akustik xususiyatlari D) ma`no farqlash xususiyatlari

3. Fonologiya bo`limida tovushlarning qaysi tomoni o`rganiladi?

A) qay tarzda hosil bo`lishi B) sifat tomonlari C) kuchi va cho`ziqligi D) ma`no farqlash xususiyatlari.

4. Tovushning xususiyatlari noto`g`ri berilgan javobni toping.

A) so`z va qo`shimchalar bir-birlaridan tovushlari bilan farq qiladi B) har qanday so`z tovushlardan tashkil topadi C) nutqning eng kichik bo`linmas ma`noli qismi D) birchasi to`g`ri.

5. Bir xil tovushlarning turlicha joylashuvidan hosil bo`lgan so`zlar qaysi javobda berilgan?

A) kitob, maktub, maktab B) suvrat, tasvir, tasavvur, musavvir C) uchqur, chuqur, urchuq D) ahhob, habib, muhib.

6. Bir tovushi bilan farq qiladigan so`zlar berilgan javobni toping.

A) kalom, qalam, malak B) borlik, borliq, torlik C) jodu, jodi, juda D) sohib, hisob, solib

7. Tovushlarning ortiqligi bilan farqlanadigan so`zlar berilgan javobni toping.

A) adab, abad, odob B) alam, qalam, a`lam C) stol, ustol, ustul D) mulk, molik, komil.

8. Fonemaning belgilari noto`g`ri berilgan javobni toping.

A) eshinishi B) aytilishi C) ma`no farqlashi D) tuzilishi.

9. Fonemaning eng muhim belgisi ko`rsatilgan javobni toping.

A) ma`no ajratishi B) akustikasi C) artikulyatsiyasi D) aytilishi va eshinishi.

A d a b i y o t l a r :

- 1.A. A. Abduazizov. Tilshunoslikka kirish. 1-qism. Fonetika va fonologiya. Toshkent. Universitet, 1999 yil.
2. U. Tursunov, J. Muxtorov, Sh. Raxmatullayev, Hozirgi o`zbek adabiy tili. Toshkent. O`zbekiston 1992 yil. 12-34 betlar.
3. A. Sodiqov. A. Abduazizov, M. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, 1981 yil, 72-92 betlar.

7-amaliy mashg`ulot

ORFOEPIYA

Mavzu rejasi

1. Orfoepiya- to`g`ri talaffuz qonun-qoidalarini o`rganuvchi soha.
2. Orfoepiya yaqida umumiy ma`lumot.

Dars maqsadi: Talabalarga orfografiya va orfoepiya, grafika haqida ma'lumot berish.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Imloda to`rt nuqtai nazarni izohlash.
2. Morfologik nuqtai nazarni ko`rsatish.
3. Fonetik nuqtai nazarni ayting.
4. Ma'no nuqtai nazarni ayting.

Takrorlash va mavzuni o`zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

- 1.Orfoepiya nima?
- 2.Orfoepiyaning adabiy tildagi ahamiyati?
- 3.Unli tovushlar orfoepiyasi haqida nimalarni bilasiz?
- 4.Unlilar qanday pozitsiyada ingichka talaffuz qilinadi?
- 5.Unlilar qanday undoshlar ta'sirida yo`g`on talaffuz etiladi?
- 6.B,d undoshlari qanday pozitsiyada jarangsiz p,t tarzida talaffuz etiladi?
- 7.J,z undoshlari qanday o`rinlarda jarangsizlanadi?
- 8.B,q undoshlarining sirg`aluvchi "v" va "g"ga o`tishi qanday holatda yuz beradi?
- 9.qanday paytlarda o`zak oxiridagi "k" undoshi "g"ga, "q" undoshi "g"ga o`tadi?
- 10."G" undoshi bilan boshlangan affikslar qanday so`zlarga qo`shilganda "--ka", "-kan", "-qa", "-qan" tarzida talaffuz qilinadi?
- 11.qanday so`zlar o`zagidagi "o" fe'l yasovchilar qo`shilganda "a" ga o`tadi?
- 12.Boshqa tillardan olingan o`zlashma so`zlar orfoepiyasi haqida nimalarni bilasiz?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Nutq tovushlarining yozuvda ifodalanish usullarini qaysi bo`lim o`rgatadi?

A) orfoepiya B) orfografiya C) grafika D) fonetika

2. Arab yozuvida bitilgan eng eski turkiy yodgorliklar nechanchi asrga taalluqli va ular qaysilar?

A) VII asrlarga, O`rxun-Enasoy yodgorliklari B) XXV asrlarga, A.Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq", Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asarlari C) XI - XIII asrlarga, Sakkokiy va Atoiyning ba'zi she'rlari D) XI asrga, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining Namangan va Kohira nusxalari, Maxmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari

3. Lotin yozuvi asosidagi harflar tartibidan foydalanib, yurtimning so`zi keltirib chiqarilgan qatorni toping.

A) 23,20,17,19,8,12,13,8,13. B)23,20,17,19,8,12,13,8,29

C) 23,17,19,8,12,13,8,29 D)22,19,17,18,8,12,13,8,29

4. Qaysi qatordagi so`zlarda «ng» harfi bir tovushni ifodalamoqda?

A) tanga, jang, menga B) zang, ko`ndalang, ingramoq

C) durang, onangiz, nonga D) kongress, menga, singil

5. Baland boloxonali uy. Ushbu birlikda qanday holatda uying balandligi anglashiladi?

A) baland soʻzidan soʻng pauza boʻlsa B) boloxonali soʻzidan keyin pauza boʻlsa C) uchala soʻz orasida pauza mavjud boʻlmasa D) har qanday holatda ham uying balandligi anglashiladi

6. Qaysi qatordagi soʻzlarning ikkinchisi notoʻgʻri yozilgan?

A) ajdaho va ajdarho B) bekik va berkik C) bemaʼnilik va bemaʼnolik D) barcha javoblarda ikkinchi soʻzlar toʻgʻri yozilgan

7. Notoʻgʻri yozilgan soʻzlar qatorini belgilang.

A) tasavuf, tasaruf, tasavur B) xohish, mavhum, aqalli C) avf, ayuhannos, moneʼ D) A, C.

8. Qaysi qatorda tutuq belgisining qoʻllanish oʻrniga koʻra xatoga yoʻl qoʻyilgan?

A) maʼzur, maʼbud, maʼyus B) maʼshum, maʼsuliyat, maʼsud

C) maʼmur, maʼsum, maʼshuq D) malʼun, minbaʼd

9. Fonetik prinsip(tamoyil) asosida yozilgan soʻzlarni belgilang.

1) yasha; 2) yayra; 3) yashna; 4) oʻyna; 5) ikkala; 6) uchala;

7) yamoq; 8) yongʻoq; 9) yigʻloq; 10) oʻyinchoq.

A) 1,4,5,7,9 B) 1,2,3,5,6 C) 5,7,9 D) 1,5,7,9,10

10. Oʻzak va qoʻshimchalarning yozilishida bir xillikni taʼminlaydigan prinsip (yozuv, tamoyil)ga...

A) morfologik prinsip deyiladi B) fonetik prinsip deyiladi

C) anʼanaviy prinsip deyiladi D) shakliy prinsip deyiladi

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Jamoa. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. T.1992.

2. Y. Abdullayev "Sovgʻa" yangi alifbo va imlodan qoʻllanma. "Oʻqituvchi", Toshkent, 1996 yil.

3. Y. Abdullayev "Hamroh" yangi alifbo va imlodan qoʻllanma. "Oʻqituvchi", Toshkent, 1996 yil.

4. S. Rizayev "Yangi alifboni oʻrganamiz", "Xadis" dan 70 namuna. «Kamalak» 1996 yil.

5. R. Jamonov "Lotin alifbosi" oʻquv qoʻllanma. Toshkent. 1996 y.

6. M. Mukarramov, Yu. Toshbekovlar "Imlo qoidalari yuzasidan mashqlar toʻplami" Toshkent. 1996 y.

8-amaliy mashg'ulot

GRAFIKA

Mavzu rejasi

1. Grafika - to'g'ri yozish qonun-qoidalarini o'rganuvchi soha.
2. Grafika- harf bilan tovush o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi qoidalar tizimidir.

Dars maqsadi: Talabalarga orfografiya va orfoepiya, grafika haqida ma'lumot berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Imloda to'rt nuqtai nazarni izohlash.
2. Morfologik nuqtai nazarni ko'rsatish.
3. Fonetik nuqtai nazarni ayting.
4. Ma'no nuqtai nazarni ayting.

Takrorlash va mavzuni o'zlashtirilganini tekshirish uchun savollar:

1. Yozuv nima?
2. Kishilik tarixida qanday yozuvlar qo'llanilgan?
3. O'zbek xalqi ajdodlari qaysi yozuvlardan foydalangan?
4. Orfografiya nima? Orfografiyaning asosiy imlo qoidalarini ayting.
5. Imlo qoidalari qanday tamoyillar asosida ishlab chiqiladi?
6. Harf va belgining farqini ayting. O'zbek alifbosida nechta harf va nechta belgi bor?
7. Alfavit nima? O'zbek yozuvining o'ziga xos xususiyatlarini ayting.
8. Fonetik tamoyil asosida ishlab chiqilgan asosiy imlo qoidalarini
9. Morfologik tamoyilga asoslanadigan imlo qoidalarini ayting.
10. Shakliy an'anaviy tamoyilga asoslanadigan imlo qoidalarini ayting.
11. Grafik tamoyil nimani belgilab beradi?
12. Bosh harflar qanday hollarda qo'llanadi?
13. Qo'shib, ajratib, chiziqcha bilan yoziladigan so'zlar imlosini tushuntiring

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Nutq tovushlarining yozuvda ifodalanish usullarini qaysi bo'lim o'rgatadi?

A) orfoepiya B) orfografiya C) grafika D) fonetika

2. Arab yozuvida bitilgan eng eski turkiy yodgorliklar nechanchi asrga taalluqli va ular qaysilar?

A) VII asrlarga, O'rxun-Enasoy yodgorliklari B) XXV asrlarga, A.Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq", Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asarlari C) XI - XIII asrlarga, Sakkokiy va Atoiyning ba'zi she'rlari D) XI asrga, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining Namangan va Kohira nusxalari, Maxmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari

3. Lotin yozuvi asosidagi harflar tartibidan foydalanib, yurtimning so'zi keltirib chiqarilgan qatorni toping.

A) 23,20,17,19,8,12,13,8,13. B)23,20,17,19,8,12,13,8,29

C) 23,17,19,8,12,13,8,29 D)22,19,17,18,8,12,13,8,29

4. Qaysi qatordagi so'zlarda «ng» harfi bir tovushni ifodalamoqda?

A) tanga, jang, menga B) zang, ko'ndalang, ingramoq

C) durang, onangiz, nonga D) kongress, menga, singil

5. Baland boloxonali uy. Ushbu birlikda qanday holatda uyning balandligi anglashiladi?

A) baland so'zidan so'ng pauza bo'lsa B) boloxonali so'zidan keyin pauza bo'lsa C) uchala so'z orasida pauza mavjud bo'lmasa D) har qanday holatda ham uyning balandligi anglashiladi

6. Qaysi qatordagi so'zlarning ikkinchisi noto'g'ri yozilgan?

A) ajdaho va ajdarho B) bekik va berkik C) bema'nilik va bema'nolik D) barcha javoblarda ikkinchi so'zlar to'g'ri yozilgan

7. Noto'g'ri yozilgan so'zlar qatorini belgilang.

A) tasavuf, tasaruf, tasavur B) xohish, mavhum, aqalli C) avf, ayuhannos, mone' D) A, C.

8. Qaysi qatorda tutuq belgisining qo'llanish o'rniga ko'ra xatoga yo'l qo'yilgan?

A) ma'zur, ma'bud, ma'yus B) ma'shum, ma'suliyat, ma'sud

C) ma'mur, ma'sum, ma'shuq D) mal'un, minba'd

9. Fonetik prinsip(tamoyil) asosida yozilgan so'zlarni belgilang.

1) yasha; 2) yayra; 3) yashna; 4) o'yna; 5) ikkala; 6) uchala;

7) yamoq; 8) yong'oq; 9) yig'loq; 10) o'yinchoq.

A) 1,4,5,7,9 B) 1,2,3,5,6 C) 5,7,9 D) 1,5,7,9,10

10. O'zak va qo'shimchalarning yozilishida bir xillikni ta'minlaydigan prinsip (yozuv, tamoyil)ga...

A) morfologik prinsip deyiladi B) fonetik prinsip deyiladi

C) an'anaviy prinsip deyiladi D) shakliy prinsip deyiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jamolhonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T.1992.

2.Y.Abdullayev "Sovg'a" yangi alifbo va imlodan qo'llanma. "O'qituvchi",Toshkent,1996 yil.

3.Y.Abdullayev "Hamrohim" yangi alifbo va imlodan qo'llanma. "O'qituvchi",Toshkent,1996 yil.

4.S.Rizayev "Yangi alifboni o'rganamiz","Xadis"dan 70 namuna. «Kamalak" 1996 yil.

5. R.Jamonov "Lotin alifbosi" o'quv qo'llanma. Toshkent. 1996 y.

6. M. Mukarramov,Yu.Toshbekovlar "Imlo qoidalari yuzasidan mashqlar to'plami" Toshkent. 1996 y.

9-amaliy mashg'ulot

ORFOGRAFIYA

Mavzu rejasi

1. Orfografiya- to'g'ri yozish qonun-qoidalarini o'rganuvchi soha.
2. Orfografiya prinsiplari
3. Grafika- harf bilan tovush o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi qoidalar tizimidir.

Dars maqsadi: Talabalarga orfografiya va orfoepiya, grafika haqida ma'lumot berish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Imloda to'rt nuqtai nazarni izohlash.
2. Morfologik nuqtai nazarni ko'rsatish.
3. Fonetik nuqtai nazarni ayting.
4. Ma'no nuqtai nazarni ayting.

Takrorlash va mavzuni o'zlashtirilganini tekshirish uchun savollar

1. Yozuv nima?
2. Kishilik tarixida qanday yozuvlar qo'llanilgan?
3. O'zbek xalqi ajdodlari qaysi yozuvlardan foydalangan?
4. Orfografiya nima? Orfografiyaning asosiy imlo qoidalarini ayting.
5. Imlo qoidalarini qanday tamoyillar asosida ishlab chiqiladi?
6. Harf va belgining farqini ayting. O'zbek alifbosida nechta harf va nechta belgi bor?
7. Alfavit nima? Uning ahamiyatini ayting. O'zbek yozuvining o'ziga xos xususiyatlarini ayting.
8. Fonetik tamoyil asosida ishlab chiqilgan asosiy imlo qoidalarini va ularni imlo qoidalarining qaysi turiga kirishini ayting.
9. Morfologik tamoyilga asoslanadigan imlo qoidalarini ayting.
10. Shakliy an'anaviy (tarixiy an'anaviy) tamoyilga asoslanadigan imlo qoidalarini ayting.
11. Grafik tamoyil nimani belgilab beradi?
12. Bosh harflar qanday hollarda qo'llanadi?
13. Qo'shib, ajratib, chiziqcha bilan yoziladigan so'zlar imlosini tushuntiring

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari:

1. Nutq tovushlarining yozuvda ifodalanish usullarini qaysi bo'lim o'rgatadi?

orfoepiya B) orfografiya C) grafika D) fonetika

2. Arab yozuvida bitilgan eng eski turkiy yodgorliklar nechanchi asrga taalluqli va ular qaysilar?

VII asrlarga, O'rxun-Enasoy yodgorliklari B) XXV asrlarga, A. Yugnakiyning "Hibatul haqoyiq", Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asarlari C) XI - XIII asrlarga, Sakkokiy va Atoiyning ba'zi she'rlari D) XI asrga, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining Namangan va Kohira nusxalari, Maxmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari

Lotin yozuvi asosidagi harflar tartibidan foydalanib, yurtimning so'zi keltirib 3. chiqarilgan qatorni toping.

A) 23,20,17,19,8,12,13,8,13. B) 23,20,17,19,8,12,13,8,29

C) 23,17,19,8,12,13,8,29 D) 22,19,17,18,8,12,13,8,29

4. Qaysi qatordagi so'zlarda «ng» harfi bir tovushni ifodalamoqda?

A) tanga, jang, menga B) zang, ko'ndalang, ingramoq

C) durang, onangiz, nonga D) kongress, menga, singil

Baland boloxonali uy. Ushbu birlikda qanday holatda uying balandligi anglashiladi?

5.A) baland soʻzidan soʻng pauza boʻlsa B) boloxonali soʻzidan keyin pauza boʻlsa C) uchala soʻz orasida pauza mavjud boʻlmasa D) har qanday holatda ham uying balandligi anglashiladi

6.Qaysi qatordagi soʻzlarning ikkinchisi notoʻgʻri yozilgan?

A) ajdaho va ajdarho B) bekik va berkik C) bemaʼnilik va bemaʼnolik D) barcha javoblarda ikkinchi soʻzlar toʻgʻri yozilgan

7.Notoʻgʻri yozilgan soʻzlar qatorini belgilang.

A) tasavuf, tasaruf, tasavur B) xohish, mavhum, aqalli C) avf, ayuhannos, moneʼ D) A, C.

8.Qaysi qatorda tutuq belgisining qoʻllanish oʻrniga koʻra xatoga yoʻl qoʻyilgan?

A) maʼzur, maʼbud, maʼyus B) maʼshum, maʼsuliyat, maʼsud
C) maʼmur, maʼsum, maʼshuq D) malʼun, minbaʼd

9.Fonetik prinsip(tamoyil) asosida yozilgan soʻzlarni belgilang.

1) yasha; 2) yayra; 3) yashna; 4) oʻyna; 5) ikkala; 6) uchala;

7) yamoq; 8) yongʻoq; 9) yigʻloq; 10) oʻyinchoq.

A) 1,4,5,7,9 B) 1,2,3,5,6 C) 5,7,9 D) 1,5,7,9,10

10.Oʻzak va qoʻshimchalarning yozilishida bir xillikni taʼminlaydigan prinsip (yozuv, tamoyil)ga...

A) morfologik prinsip deyiladi B) fonetik prinsip deyiladi

C) anʼanaviy prinsip deyiladi D) shakliy prinsip deyiladi

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Jamolhonov H. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. T.1992.
- 2.Y.Abdullayev "Sovgʻa" yangi alifbo va imlodan qoʻllanma. "Oʻqituvchi",Toshkent,1996 yil.
- 3.Y.Abdullayev "Hamrohim" yangi alifbo va imlodan qoʻllanma. "Oʻqituvchi",Toshkent,1996 yil.
- 4.S.Rizayev "Yangi alifboni oʻrganamiz","Xadis"dan 70 namuna. «Kamalak" 1996 yil.
5. R.Jamonov "Lotin alifbosi" oʻquv qoʻllanma. Toshkent. 1996 y.
6. M. Mukarramov,Yu.Toshbekovlar "Imlo qoidalari yuzasidan mashqlar toʻplami" Toshkent. 1996 y.